

Vakító szalmaláng

„Szívnél különb a lélek”

„A gyermek legkedvesebb és legelmélyültebb foglalatossága a játék. Talán azt mondhatjuk: minden játszó gyermek úgy viselkedik, mint egy költő, amikor saját világot teremt magának, helyesebben, világának dolgait új, neki tetsző rendbe sorolja. Helytelen volna azt hinni, hogy ezt a világot nem veszi komolyan; ellenkezőleg, játékát nagyon is komolyan veszi, nagy affektus mennyiséget fordít rá. A játék ellentéte nem a komolyság, hanem a valóság.”

Sigmund Freud: *A költő és a fantáziaműködés*

*Én tudom, mint a kisgyermek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elperreg
és megmarad a látszat.*

József Attila: *Könnyű, fehér ruhában*

A Flóra-versek többsége nem a két ember közti valódi viszonyt, de még csak nem is annak látszatát tükrözi. Ha összevetjük a költeményeket és a leveleket, két különböző József Attilával találkozunk, vagy talán pontosabb úgy fogalmazni: egyazon személy két, meglehetősen eltérő arcéle rajzolódik ki bennük.

A versekben eszményi érzések, a vágy kristálytisza hangjai szólnak a félve-imádva szeretett nőhöz; míg a levelekben hol a lelkesült, hol a türelmetlenül követelőző, hol a fenyegetőző-zsaroló, hol a kétségbeesett József Attila szólal meg. Az eszményítés, a távolság mindig jót tett a költőknek: József Attila *Ódája* például az általa alig ismert, majd életéből a lillafüredi villanást követően végleg eltűnő nőhöz – a nőhöz –, Marton Magdához szólt. Maga a szerelem, a szerelmi költészet sokkal inkább a lélek mitikus, mintsem realista, köznapi részéhez tartozik. Idealizált, misztikus archetípusokat alkot a versíró, ezekhez beszél – különösen József Attila esetében –, elvakulva a lobbanó, sebes, önmagát fölemészítő szalmaláng fényétől.

Kozmutza Flóra több volt a költő szemében a valóságos nőnél. „Én mindent meg tudok tenni vele, ha azt akarom, hogy ne fájjon a feje, nem fáj...” – állította József Attila. A csodát, a megváltást várta, majd követelte tőle, ám a Flóra-versek hősnője nem volt szerelmes belé. Ezt az utókor, pontosabban az utókor számos érzelemdús leánya és asszonya, pszichológusa és poétája, rajongó és csalódott szerelmese rossz néven vette tőle. Sokan nem értették, miként lehet, hogy valaki ilyen gyönyörű verseket kapott, és mégsem kötötte életét azok szerzőjéhez. Ennek több oka van, annyit azonban előre bocsátanék: a szerelmet irodalomtörténeti úton nem lehet megrendelni. Sem Kozmutza Flórát mintegy receptre felírni, az esetleges gyógyulás érdekében. Ignotus Pál ugyanis azzal fordul hozzá, legyen József Attila felesége, mert ha nem teszi meg, az végzetes lehet a költőre nézve. Később azt kéri

tőle, akárcsak Vas Istvántól, hogy a drága szanatóriumi költségek miatt ott tovább nem ápolható beteget vegye magához, némi anyagi juttatás fejében. Vas teketória nélkül nemet mond, érezve az álságos szolidaritást, azok szándékát, akik többnyire mások kontójára együttérzők.

József Attila verseiben, miként Freud mondja, megteremtette a maga világát, a maga Flórájával. Igaz, Kozmutza Flóra volt az első, aki nem csupán a gyereket, a felelőtlen kamaszt, hanem a nehéz gondokkal küzdő, támasztalan, magányos férfit látta benne. Érzéseivel azonban nincs tisztában a fiatal lány. „Bizonytalan voltam magamban – írja visszaemlékezésében –, csak lassan jutottam el odáig, hogy talán vállalhatom érzelmileg is az összetartozásunkat.” Flóra voltaképpen meggyőzte magát: segítenie, bármi áron segítenie kell a költőn. Elhatározása háttérében sokkal inkább morális, mintsem érzelmi (értsd: szerelmi) motívumok álltak. Illyés Gyula a lényegre tapintott, amikor azt írta későbbi felesége döntéséről: szívnél különb a lélek. Soha nem vezette félre József Attilát, nem áltatta, nem kecsegtette hiú reménnyel. Valójában nem tudatosan, de annál elszántabban szembefordult saját magával. Kislánykorában gyakran ábrándozott arról, hogy férje híres, csak halála után elismert feltaláló vagy művész lesz (véletlenül sem író – teszi hozzá). Képzeltégei nyilván elősegítették, hogy ilyen lépésre szánja magát. Végigolvasva József Attila utolsó hónapjairól szóló könyvét, leveleit, láthatjuk, amint szinte öntudatlanul, mégis módszeresen ösztönzi magát feladata vállalására. Magatartását többféleképpen értékelhetjük, ám a mélylélektani indítékot, attitűdje háttérét talán éppen József Attila idevágó sorai tárják fel a leghitelesebben: „Hiába fürösztöd önmagadban,/ csak másban moshatod meg arcodat”. Kozmutza Flóra utólag így minősíti akkori önmagát: „azt éreztem, nem hagyhatom el őt ilyen veszélyben. Hivatásom a gyógypedagógia. Arra esküdtem föl. A segítségnyújtás is lehet szenvedély.”

A lényeg azonban változatlan: Flóra, bár becsülte, számon tartotta a költő értékeit, mégsem volt szerelmes belé. A mesés Flóra-versek nyilván melegítették a szívét és legyezgették hiúságát, ugyanakkor kínos helyzetbe hozták: „Rettenetesen zavarba jöttem – írja – (nagyon erősen zárkóztam vagyok), és kértem, a nevemet hagyja ki. Megígérte és a családnevemet törölte is.” Ha a leveleket olvassuk – ne feledjük, az 1930-as években járunk –, kitűnik, Flóra milyen tartózkodó (nem tudott és nyilván nem is akart kibújni saját bőréből), ám abban a pillanatban, amikor József Attila súlyos válságba kerül, minek következtében kórházba szállítják, hangja melegebbé válik.

A költő július 20-a táján összeomlik, beviszik a Siesta Szanatóriumba. Innen értesíti a lányt. Flóra augusztus 1-jén keltezett viszonzólevelében az addigi megszo-kott megszólítás, „Kedves Attila” „Drága Attilá”-ra változik. „Nagyon fáj a szívem nekem is magáért – találjuk benne –, higgye el, hogy szeretem és nagyon szeretnék segíteni magának. (...) Ha akarja, majd én is vigyázni fogok magára, hogy ne legyen többé beteg. (...) Nagyon sokszor és szeretettel gondolkodom magára” – záródik a levél. A hang az aggódó szereteté, az együttérzésé: ez nem egy szerelmes nő hangja. Itt feltehetünk néhány kérdést. Kit áltatott tulajdonképpen Flóra: József Attilát, vagy sokkal inkább önmagát? A felelet egyértelmű: saját magát. Titokban ugyanis Illyés Gyulához vonzódott, de ezt a vonzalmat elfojtotta magában, mert Illyés nős volt. Morális énjé nem engedte kibontakozni benne az érzést. Később többen Illyés Gyula szemére vetették: elvette Flórát József Attilától, azt is kétségbe vonták, hogy

már előbb megismerte az ifjú pszichológusnőt. (Ebben az írásban nem akarom teljes mélységében feltárni a két költő ellentétének okait, de annyit megjegyzek, a *Rend a romokban* olyan verseiből, mint az *Egy barackfára*, *A mécsre a diófánból* vagy az *Éjjel utánból* motívumelemzéssel kimutatható az állítás igazsága.)

Flóra József Attilához mindvégig korrekt és szeretetteljes módon közeledett. Megismételve a lényegét: miután a költő a klinikára kerül, Flórában felerősödnek az érzelmek, ám ami felerősödik, az a szolidaritás, nem a szerelem világából ered. Szívemben – írja Illyés Gyuláné könyvében – József Attila felé „csak jóakarat, aggodás, segítőkészség és szeretet volt”. Illyés Gyula iránt éledt titkos vágy benne, de József Attilának mondott először igent.

Mielőtt azonban tovább mennénk, tisztázásra szorul egy fogalom jelentése, jelesül a szerelemé. Nem valószínű ugyanis, hogy mindnyájunk számára ugyanazt a tartalmat rejti ez a szó. József Attila – versben – a szerelmet tökéletes önátadásként élte meg, a másikkal történő teljes azonosulásként:

Kit kétezer millió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lány
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba!...

Szántó Juditnak egy alkalommal – éppen ezért – azt hányja a szemére, hogy nem szereti, mert ha igazán szeretné, érezné, miként fáj a foga. Flóra részéről a szerelem azonban nem jelentett azonnali önveszejtést. Érzései lassan lombosodtak ki, mintha valami finom emocionális mérlegre tette volna a külső és belső történéseket. Még olyankor sem adta föl teljesen önmagát, ha utóbb sorsszerűnek érzett egy találkozást, mint férje, Illyés Gyula esetében. A szerelem őneki – kívülről nézve – önfeláldozást, gondoskodást és szövetséget jelentett egyszerre. Mindennél többet mondanak erről Illyés Gyula utolsó (1981-től 1983-ig terjedő) Napló-kötetének végén található feljegyzései, a gyógyszeradagolástól, a tej, tea, az ételek feljegyzésén át a végső csönd, a halál beálltáig, amint lányával nézik a végtelenbe vesző „nemes, nagyon szép arcot”.

Kozmutza Flóra és József Attila kapcsolatának legérdekesebb momentuma Flóra betegsége. Miután eljut odáig, hogy vállalja összetartozásukat, váratlanul megbetegszik. „Valami testi bajnak ijesztő tünetei kezdtek jelentkezni, egyre rosszabbodóan: hirtelen gyors szívdobogás, légszomj, elakadó lélegzet (...), majdnem fuldoklás. (...) Mindig szinte «duzzadóan egészséges» voltam, mindent kibírtam (...), edzettem magam, a testem is szolgált.” Most nem szolgál. Nem kell különösebb mélylélektani jártasság a tünetek mögötti pszichés probléma felismeréséhez. Kozmutza Flóra, a tudatos, erkölcsi lény vállalja József Attilát, míg tudattalanja a szomatikus panaszokon keresztül szeretné értésére adni, hogy tulajdonképpen fuldoklik, nem kap levegőt mellette, miként a jungiánusok mondanák. Ennek ellenére kitart döntése mellett. Viszonyuk nem miatta romlik meg. Meglépi az utolsó lépést, bár vannak kétségei, beleegyezik a házasságkötésbe. (Sokan nem adnak hitelt ebbéli szándékának, de érveket nem találnak „benyomásaik” bizonyítására.) A költő először boldog, aztán – utolsó levele azt bizonyítja – valami mást tervez. Kapcsolatuknak a szárszói állomás tehervonata vet véget.

A Flóra-versekben a szerelmi költészet minden varázslatát, ígézetét, bizakodását, törekeny reményét, szívfájdalmát együtt találjuk. Van továbbá a Flóra-oeuvrenek egy számunkra fontos sajátossága. Itt nem bukkanunk a *Nagyon fájhoz*, az *...aki szeretni gyáva* vagyhoz és a *Ne bántsához* hasonló, izzó gyűlöletű versekre, rontó igékre. József Attila Flórát soha nem átkozza versben. Azt hiszem, ez mindennél többet mond.

„A titkokat ne lesd meg”

József Attila – szerelmei és több elemzője szerint – egyszerre volt kamasz és felnőtt, szerető férfi és gondoskodást igénylő csecsemő, öntudatos költő és kétségbeesett, tanácstalan gyermek. Szerb Antal azt írja az élő alakra emlékezve, hogy mindig a végső, örök, megválaszolatlan kérdésekre keresett feleletet, a „legvalószínűtlenebb időpontokban és legszokatlanabb helyeken (...) behatóan és lelkesen fejtegette világnézetét. Túlságosan ártatlan volt ahhoz, hogy tudja, az emberek a legvégső kérdések iránt érdeklődnek legkevésbé.” Szerb – a magyar irodalom legérzékenyebb, legnagyobb befogadója – röviddel halála előtt, 1944 szilveszterén, a balfi munkatáborban Shakespeare-ről és József Attiláról beszélt fogolytársainak. Nem véletlenül fordult hozzá a pusztulás árnyékában. József Attila ugyanúgy a veszendőség költője, miként az utópiáé, a szebb jövőé. Verseiben a végső igazságokig nőtt fel, ám a valóságban idáig sohasem jutott. Egyéniségének „feminin” és „infantilis” vonásai – Valachi Annát idézve – magánemberként gátolták személyiségfejlődését, létélményét és világszemléletét viszont univerzálissá tágították.

Tehetsége legfontosabb összetevője az átlagot meghaladó érzékenység volt. Pszichiáterek tépelődtek azon, hogy a zsenit lehet-e, szabad-e analizálni, „meggyógyítani”. Érzékenysége elvesztésével együtt nem vesz-e el kreativitása is? Ha József Attila összeomlását, betegségét valamilyen címkével ellátjuk, bizonyos fokig megnyugszunk, holott gyakran csak nevet adunk az ismeretlennek, anélkül, hogy valóban megismertük volna.

A titok titok marad: miképp volt képes széteső személyisége, tagadhatatlan pszichózisa ellenére hibátlan, majdnem mindig tökéletes verseket írni. Felfoghatatlan.

A gyógyult, talán önmagát túlélte József Attila valószínűleg kitűnő, de nem az általunk ismert megrendítő, rejtelmeket faggató, végső titkokat kereső költő lenne. A Védákban található egy rövidke történet Gargi hercegnőről, aki a titkok titkát feszegetve teszi fel sorra kérdéseit Jádnyavalkjának, mígnem a következő választ kapja: Ne kérdezz tovább, Gargi, mert a fejed megpattan. Azt az istent kérdezed, akit nem szabad kérdezni. Ne kérdezz tovább, Gargi.

József Attila tovább kérdezett. Mi azonban álljunk meg itt.

(Lyukasóra, 2005/4. szám)